

8. ЦДАВО України. – Ф. 166, оп. 12, т. 2. – Справа 5653. Палько Петро Семенович, 6 арк.
9. Шаповал Ю. І. Сталінізм в Україні / Ю. І. Шаповал // Укр. іст. журн. – 1991. – № 11. – С. 13–23.

Надійшла до редколегії 10.11.2013

УДК 94:378.4(477.63) «1941/1942»

О. О. Чепурко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У М. ДНІПРОПЕТРОВСЬК

Досліджено становлення та розвиток вищої освіти в м. Дніпропетровськ у період окупації німецькими військами, історію утворення університету, окреслено актуальні теми подальших наукових пошуків.

Ключові слова: університет, окупація, німецький окупаційний режим, Рада університету, вища освіта, Дніпропетровськ, професорсько-викладацький склад, студенти, навчальні заклади, нацистський «новий порядок».

Исследовано становление и развитие высшего образования в г. Днепропетровске в период оккупации немецкими войсками, историю создания университета, указываются актуальные темы дальнейших научных поисков.

Ключевые слова: университет, окупація, немецкий оккупационный режим, Совет университета, высшее образование, Днепропетровск, профессорско-преподавательский состав, студенты, учебные заведения, нацистский «новый порядок».

Життя мешканців міста кардинально змінилося після захоплення Дніпропетровська 25 серпня 1941 р. німецькими військами. Бойові дії та упродовження нової влади унеможливили діяльність навчальних закладів, серед яких був і Дніпропетровський державний університет. Однак,

незважаючи на окупаційний режим, умови військового часу, вища освіта в місті швидко відновлюється. На базі міських вищих навчальних закладів, які діяли до війни (Медичний інститут, Транспортний інститут, Дніпропетровський державний університет) відкрилася нова установа, офіційна назва якої – Державний український університет у м. Дніпропетровському (Dnjepropetrowsker Ukrainische Staatsuniversitat). Проте в архівних матеріалах зустрічаються документи, в яких по-різному називали цей навчальний заклад: Український державний університет, Державний університет, Дніпропетровський державний університет.

Звичайно, утворення університету відбулося під контролем та за участю окупаційної влади. Начальник 560-го мотострілецького полку Вааль ініціював створення групи для збору та збереження устаткування вищих навчальних закладів, яку очолив гауптман Доом. У результаті зібрали устаткування, а приміщення привели в такий стан, що можна було відновити заняття, тим більше, що студенти з'явилися у великій кількості й наполегливо про це просили [3, с. 112].

Утворення університету дозволялося й регламентувалося наказом Дніпропетровської обласної управи від 22 вересня 1941 р. (підписав голова управи Олійниченко). Відповідно до наказу створювалися кілька навчальних установ: Політехнічний інститут, Транспортний інститут та Державний український університет у м. Дніпропетровському. До складу останнього увійшли: Дніпропетровський державний університет, Медичний інститут, Сільськогосподарський інститут, Фармацевтичний інститут та Інститут іноземних мов, які мали до війни 17 факультетів та 152 кафедри [1, арк. 30].

Того ж дня (22 вересня) Дніпропетровська обласна управа призначила ректором університету доктора біологічних наук, професора Івана Федоровича Розгіна. Він отримав зобов'язання до 1 жовтня 1941 р. розробити статут університету, намітити кандидатів на посади деканів факультетів та їхніх заступників, подати список претендентів на означені посади до обласної управи на затвердження [6, арк. 2]. Це розпорядження було виконано своєчасно й Дніпропетровська обласна управа вже 15 жовтня 1941 р. затвердила статут, у відповідності з яким Дніпропетровський університет мав таку структуру:

- філологічний факультет з відділами української та германської філології;
- історико-географічний факультет;
- медичний факультет лікувально-профілактичним та фармацевтичним з відділами;
- сільськогосподарський факультет;

- фізико-математичний факультет;
- хімічний факультет;
- біологічний факультет [15, арк. 2].

Структура університету згодом корегувалася. У зв'язку зі структурізацією та реорганізацією навчального закладу в 1942 р. було змінено назви окремих факультетів та їхня будова. Наприклад, географічний відділ, що до цього часу був у складі історико-географічного факультету включили до біологічного факультету, який перейменували у природничий. У 1942 р. виник теологічний факультет [7, арк. 5; 2, арк. 78]. Загалом, на початку діяльності вищого навчального закладу факультети об'єднали 63 кафедри: у складі медичного факультету діяли 28 кафедр, фізико-математичного – 5, хімічного – 4, історико-географічного – 6, біологічного – 7, сільськогосподарського – 6, філологічного – 7 [3, с. 113].

Кафедра вважалася основною одиницею університету. Її керівником, відповідно до університетського статуту, міг бути професор або особа, яка виконувала його обов'язки. Робота кафедри передбачала:

- виконання різних видів навчальної роботи (практичні заняття, іспити, заліки, консультації) з усіх дисциплін, які проводять співробітники кафедри;
- керівництво самостійною роботою студентів та виробничою практикою;
- проведення наукових досліджень;
- підготовка аспірантів та підвищення кваліфікації членів кафедри [15, арк. 5].

При навчальному закладі діяла Рада університету, яку очолював ректор. Рада була дорадчим органом, до складу якої входили: ректор, проректор, завідувачі кафедр, декани факультетів, професори кафедр, директор бібліотеки. Раді університету були властиві такі функції:

- обговорення навчальної та наукової роботи університету, факультетів, кафедр;
- присудження вченого ступеня чи звання;
- контроль за підготовкою аспірантів. Рішення Ради вступали в силу тільки після затвердження їх ректором [15, арк. 9–10].

Для забезпечення планових наукових досліджень в університеті, а також для залучення до творчої наукової роботи усіх викладачів навчального закладу були утворені (а точніше відновлені, тому що переважно існували до війни при Дніпропетровському державному університеті, який був евакуйований в тил) науково-дослідні установи: Гідробіологічний інститут, Ботанічний інститут, Інститут крайового гос-

подарства, Інститут фізіології та прикладної медицини, Інститут прикладної фізики та хімії [5, арк. 3]. Університет також мав у своєму складі допоміжні навчальні та науково-дослідні установи, а саме: Ботанічний сад, Біологічну станцію на р. Самара, Інститут геології, Зоологічний музей, Геологічний музей, Навчальне господарство. Усі ці заклади, окрім Навчального господарства, були відновлені й функціонували.

На керівні посади в університет та допоміжні установи Обласна Управа, після узгодження з німецьким командуванням, призначала переважно українців. З перших днів усе діловодство в університеті було переведено на українську мову, а згодом незнання мови стало приводом для того, щоб звільняти тих, «хто не володіє українською мовою, а тому не відповідає призначенню» [3, с. 113]. Уже 20 жовтня 1941 р. ректор затвердив на керівні посади університету тимчасово виконуючих обов'язки осіб, які своєю діяльністю ідею утворення навчального закладу реалізували на практиці:

- професор В. М. Архангельський – директор Інституту фізіології, декан медичного факультету;
- асистент І. А. Будчанов – помічник ректора з адміністративної частини;
- інженер-доцент В. К. Сакович – помічник ректора у справах будівництва та відновлення зруйнованих установ університету;
- науковий співробітник І. І. Сандула – директор ботанічного саду;
- доцент М. С. Гордієнко – директор гідробіологічного інституту;
- доцент В. С. Ващенко – тимчасово виконуючий обов'язки проректора і декан філологічного факультету;
- доцент Х. І. Классен – декан сільськогосподарського факультету;
- доцент Д. Я. Петров – декан фізико-математичного факультету;
- виконувач обов'язків доцента О. М. Семенюта – тимчасово виконуючий обов'язки декана історико-географічного факультету;
- доц. О. В. Бондарев – декан біологічного факультету;
- доцент А. Т. Чорний – декан хімічного факультету.

Подібні призначення було зроблено на підставі наказу Дніпропетровської обласної управи від 16 жовтня 1941 р. [9, арк. 2].

Для проведення навчальної й наукової роботи Державний український університет у м. Дніпропетровському одержав приміщення,

які раніше належали Дніпропетровському державному університету, Медичному інституту та Сільськогосподарському інституту. До інфраструктури новоствореного навчального закладу увійшли:

1. *Приміщення колишнього Дніпропетровського державного університету:*

- проспект Карла Маркса, 18 (дворова земельна площа з усіма будівлями, в яких розміщувалися головний корпус, біологічний факультет та адміністративний апарат);
- проспект Карла Маркса, 41 (земельна площа та два навчальні корпуси, в яких було розміщено фізико-математичний та хімічний факультети);
- вулиця Поля, 15 (земельна площа з усіма будівлями, які відвели під Гідробіологічний інститут);
- Ботанічний сад (з насадженням і оранжереями навпроти Транспортного інституту);
- провулок Урицького, 10 (будинки з лабораторіями Ботанічного саду, а також з квартирами робітників Ботанічного саду);
- водна станція «Стелла» (навпроти Комсомольського острова) з будівлями, човнами та обладнаннями;
- біологічна станція на р. Самара;
- гуртожиток по вулиці Шевченківська, 59 (земельна площа з усіма будівлями та підприємствами, що знаходилися на території – їдальня, солярня, пральня, майстерня тощо);
- гуртожиток по вулиці Університетській, 1.

2. *Приміщення колишнього Медичного інституту:*

Жовтневий майдан, 2 (земельна площа з усіма будинками, в тому числі й тими, що виходили на вулицю Гімназійну, які були призначені для навчання і квартир персоналу);

- вулиця Севастопольська 1а та 1б (разом з дворовою земельною площею, з усіма будинками відведеними під анатомічний корпус);
- вулиця Ворошилівська, 12 (відведена під інститут удосконалення лікарів);
- вулиця Держинського, 9 (розміщено навчальний корпус та гуртожиток №1);
- проспект Карла Маркса, 6 (створено гуртожиток та їдальню);

Жовтневий майдан, 6 (будинки і квартири викладачів медичного факультету);

- гуртожиток № 4 по вулиці Севастопольська, 32;
- гуртожиток № 5 і територія міжрайонної лікарні.

3. Приміщення колишнього Сільськогосподарського інституту:

- вулиця Ворошилівська, 25 (земельна площа з будівлями);
- гуртожиток по вулиці Чонгарська, 67;

Навчальне господарство на станції Сухачівка зі землею, будівлями та тваринами [4, арк. 1зв].

Також для розміщення установ університету, що не мали власного приміщення, були передані: музей революції для розташування бібліотеки, середню школу № 80 для філологічного факультету, будинок обласних партійних курсів по вулиці Московській, 6 для розміщення історико-географічного факультету, будинок по вулиці Ворошилівська, 6 для інституту фізіології [4, арк. 1зв]. Відповідальними ж, за охорону майна та приміщень, стали доцент Сакович (за Сільськогосподарський інститут), доцент Стефановський (за Медичний інститут) і головний бухгалтер Палеев (за Дніпропетровський державний університет) [8, арк. 1].

20 жовтня 1941 р. в університеті було створено відділ кадрів, який очолив Г. Х. Михайленко. Саме ця установа оформляла справи професорсько-викладацького, навчально-допоміжного та адміністративно-технічного персоналу, які і сьогодні зберігаються в Державному архіві Дніпропетровської області (фонд 4398сч). Усі особові справи професорсько-викладацького та навчально-допоміжного персоналу університету обов'язково містили такі документи: заява на ім'я ректора про зарахування до складу персоналу університету, паспорт, особовий листок, автобіографія, анкета, трудова книжка, документи про освіту (копія диплому та копія документа про затвердження наукового звання чи ступеня), документи про присвоєння вченого звання чи вченого ступеня, списки наукових робіт. Особові справи адміністративно-технічного персоналу склалися з меншої кількості документів: заява на ім'я ректора про зарахування до складу працівників університету, анкета, автобіографія, трудова книжка, особовий листок, паспорт [14, арк. 1].

Адміністрація університету визначила й порядок зарахування студентів. Відділ кадрів реєстрував кандидатів, заводив на них особові справи та подавав на розгляд деканові відповідного факультету. Декан після перевірки документів та відбору тих, хто мав право на зарахування до університету подавав ректору списки студентів з документами й власними висновками на остаточний розгляд і затвердження. Враховуючи особливі умови комплектування вищих шкіл міста в 1941 р., на перші курси усіх факультетів дозволялося зараховувати без іспитів тих вступників, які мали середню освіту. Студентів «старого

складу університету» та тих навчальних закладів, що увійшли до університету за його реорганізацією, а також інших вищих шкіл з аналогічними спеціальностями – зараховували на відповідні курси і факультети [9, арк. 2].

Кожного студента приймали за наявності конкретних документів: заява, анкета за встановленою формою університету, документи про освіту, метрична довідка, зобов'язання про своєчасну оплату за навчання [9, арк. 2–3]. Після прийому студентів на перший курс та реєстрації студентів старших курсів усіх інститутів, що об'єдналися в межах університету, а також з урахуванням слухачів дворічних фармацевтичних та короткотермінових курсів німецької мови університет у своєму складі мав усього 3 245 студентів [1, арк. 31]. По факультетах і курсах студенти розподілялися таким чином:

№	Факультети	курс I	курс II	курс III	курс IV	курс V	Разом
1	Медичний	525	137	115	132	143	1052
2	Фармацевтичний відділ	360	24	16	9	–	409
3	Фармацевтичні курси	226	–	–	–	–	226
4	Філологічний	147	106	59	19	2	333
5	Курси німецької мови	645	–	–	–	–	645
6	Історико-географічний	74	40	14	18	8	154
7	Фізико-математичний	49	29	17	16	6	117
8	Хімічний	24	6	10	4	24	68
9	Біологічний	82	6	10	17	15	130
10	Сільськогосподарський	51	14	25	12	9	111
Разом		3245					

Університет знаходився на утриманні бюджету, який затверджувався та регулювався державним органом. Навчальний заклад був самостійною юридичною особою з власним штампом і печаткою з державним знаком [15, арк. 10]. Усе майно університету вважалось державною власністю, а основні джерела бюджету склалися з платні за навчання та державної дотації. Розпорядженням ректора від 24 жовтня 1941 р. було встановлено плату за навчання: на медичному факультеті – 500 крб. за рік, на інших факультетах – 400 крб. Студенти були зобов'язані вносити кошти у конкретні терміни: 50 % платні – не пізніше як через 15 днів на початку навчання, 25 % – не пізніше 1 лютого 1942 р., 25 % не пізніше 1 травня [10, арк. 6]. Відділ кадрів був зобов'язаний після внесення першої частки коштів за навчання вида-

ти студентам особисті студентські квитки, які були дійсними до 1 лютого й продовжувати їх чинність одразу після внесення наступного грошового внеску.

У той же час було встановлено і розмір заробітної платні по університету: для завідувачів кафедри – 1 100 крб., доцентів – 900 крб., асистентів – 500–600 крб., старших лаборантів – 450–500 крб., лаборантів – 350 крб., препараторів – 275 крб. на місяць [11, арк. 50]. Встановлювалася заробітна платня і для технічного персоналу: для двірників – 200 крб., прибиральників на кафедрі – 150 крб., техробітників бібліотеки – 200, бібліотекарів 6-го розряду – 300 крб., бібліотекарів 5-го розряду – 250 крб., заступника директора бібліотеки – 400 крб., директора – 500 крб., комендантів гуртожитків університету – 300 крб. на місяць [11, арк. 50].

Урешті-решт, навчання в університеті розпочалося 25 жовтня, при чому дата була погоджена як з німецьким командуванням, так і з Обласною управою. Проте розпочали навчання не одразу усі факультети: 25 жовтня – 4 та 5 курси медичного факультету, 5 листопада – 3 курс медичного факультету, а 10 листопада – усі інші факультети [1, арк. 30 об]. У зв'язку з початком навчання в університеті 1 листопада 1941 р. встановлено регламент роботи. Управління університету працювало з 8⁰⁰ до 14⁰⁰, канцелярія деканатів – з 10⁰⁰ до 16⁰⁰. Проректори університету, помічники ректора і декани були зобов'язані встановити приймальні години і подати графік ректору на затвердження. Контроль виходу на роботу та якість роботи працівників контролювали керівники підрозділів. Наприклад, в управлінні університету – керуючий справами, в бухгалтерії – головний бухгалтер, на факультетах – декани, на кафедрах – завідувачі [12, арк. 9].

У зв'язку з початком занять ректор встановив порядок закінчення університету для п'ятих курсів усіх факультетів. Для остаточного оформлення університетської освіти проводився державний іспит з трьох дисциплін, які були основними по спеціальності. Для проведення іспитів на кожному факультеті утворювалися комісії у складі декана факультету, професора кафедри (або доцента), який вів курс, та представника обласної управи. Термін для державних іспитів встановлювали на всіх факультетах від 15 травня до 15 червня 1942 р. До 10 січня 1942 р. декани подавали на затвердження ректору проекти персонального складу екзаменаційних комісій та перелік дисциплін, що виносилися на іспит [13, арк. 36].

Однак, незважаючи на завершення організації університету його робота тимчасово призупиняється наказом ректора № 47 від 9 лютого

1942 р. У зв'язку з припиненням занять професорсько-викладацький склад (професорів, доцентів, асистентів, лаборантів, препараторів, кваліфікаційних службовців) відправили у відпустку без утримання з 1 січня 1942 р. до відновлення лекційної роботи навесні 1942 р.

Обсяг статті не дозволяє викласти повну історію Державного українського університету у м. Дніпропетровськ, проте, розглядаючи історію його становлення, автор звернув увагу на перспективні напрями наукового розгляду проблеми, які ще чекають свого дослідника:

- етапи розвитку університету (1941–1943 рр.), його місце в нацистській політиці та роль у системі освіти;
- політика нацистського режиму щодо формування українських педагогічних і наукових кадрів, особливості співпраці співробітників та студентів університету з окупаційною владою, ставлення радянського підпілля, українських патріотичних сил, громадськості до діяльності навчального закладу;
- питання юридичного правонаступництва Дніпропетровського державного університету, джерела фінансування навчальної установи, процедура призначення наукових ступенів та посад, методи вирішення кадрової проблеми в Державному українському університеті у м. Дніпропетровськ;
- науково-педагогічна та громадсько-політична діяльність представників професорсько-викладацького та науково-допоміжного складу, студентів і аспірантів університету в часи воєнного режиму на тлі тих суспільно-політичних процесів, що розгорталися в регіоні;
- склад і статус професорсько-викладацького корпусу, його професійний рівень, місце в суспільстві, матеріально-побутові умови життя;
- кількісний, соціальний, національний, віковий, статевий склад студентства, його соціальний статус, відносини з професурою та окупаційною владою, умови побуту та навчання;
- життя та діяльність найталановитіших педагогів та вчених університету – багато з них викреслені з історії, проте не заслуговують на небуття.

Подальше вивчення не досліджених наукових проблем й надалі залишається актуальним, адже новітній аналіз історії навчальних установ міста надасть можливість вийти на ґрунтовні узагальнюючі висновки та відкриття в системі вітчизняної освіти.

Бібліографічні посилання

1. Довідка «Про Дніпропетровський державний Український університет» // Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 1. – Арк. 30–32.
2. Доповідна записка деканів історико-географічного та біологічного факультетів від 1942 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 108, арк. 78.
3. Історія Дніпропетровського національного університету / голова редкол. М. В. Поляков. – 4-е вид., переробл. і доповн. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 308 с.
4. Наказ по Дніпропетровській обласній управі від 16 жовтня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 3, арк. 1–1зв.
5. Наказ по Дніпропетровській обласній управі від 19 березня 1942 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
6. Наказ по Дніпропетровській обласній управі від 22 вересня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
7. Наказ по Дніпропетровській обласній управі від 26 травня 1942 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 3, арк. 5.
8. Наказ ректора № 1 по Дніпропетровському Державному університету м. Дніпропетровськ від 26 вересня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 5, арк. 1.
9. Наказ ректора № 2 по Дніпропетровському Державному університету м. Дніпропетровськ від 20 жовтня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, спр. 5, арк. 2–3.
10. Наказ ректора № 4 по Дніпропетровському Державному університету м. Дніпропетровськ від 24 жовтня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, спр. 5, арк. 6–7 об.
11. Наказ ректора № 43 від 31 грудня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 5, арк. 50.
12. Наказ ректора № 6 по Дніпропетровському Державному університету м. Дніпропетровськ від 1 листопада 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, спр. 5, арк. 9.
13. Наказ ректора № 35 по Дніпропетровському Державному університету м. Дніпропетровськ від 17 грудня 1941 р. // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 5, арк. 36.
14. Оголошення для оформлення в Державний університет // ДАДО. – Ф. 4398сч, спр. 4, арк. 1.
15. Статут Дніпропетровського Українського Державного Університету // ДАДО. – Ф. 4398сч, оп. 1, спр. 1. – 10 арк.

Надійшла до редколегії 14.01.2014